

اشتباه آموزی!

نیما یوشیج، جبار باغچه بان، عباس یمنی شریف و «جوجه طلایی»

مسعود میرعلایی

نقل شده، در ذهن پدیدار می‌شود - هرچند موضوع این نوشته پرداختن و کند و کاو درباره آن پرسش نیست - این است که آیا نیما یوشیج، در شمار شاعران دوره مشروطیت ایران جای دارد؟ بی‌درنگ پس از این پرسش، تردید و پرسش مهم دیگری به ذهن راه می‌یابد. آیا شعر جوجه طلایی، از سروده‌های نیما یوشیج است؟ متأسفانه تهیه کننده «نگاهی به آثار...»، متبحر و مأخذ این شعر را در بخش پانویست و منابع مقاله‌اش نیاورده و در پانویست «۱۴»، فقط به یادآوری نام اصلی نیما یوشیج - علی اسفندیاری - بسنده کرده است. (همان؛ ص ۳۱)

با بازنگری و جست و جو در دو مجموعه شعر منتشر شده از نیما یوشیج ۱. «مجموعه کامل اشعار نیما یوشیج». - گردآوری، نسخه برداری و تدوین سیروس طاهباز (چاپ دوم ۱۳۷۴)، ۲. «نیما یوشیج: مجموعه شعرهای نو، غزل، قصیده، قطعه». - با نظارت شرابگیم یوشیج (۱۳۷۶)، در می‌یابیم که هر چند شماری از حکایت‌های منظوم نیما هم‌چون: «بزم ملاحسن»، «کبک»، «خروس» و بوقلمون»، «روباہ و خروس»، «کجایی»، «خریت» و... می‌تواند جزو شعرهای خواندنی مناسب برای کودکان و در حد فهم آنان باشد، خود شاعر اشاره و تأکیدی بر این موضوع نداشته است. برای نمونه، شعر «عقوبت» که در سال ۱۳۰۸ سروده شده، می‌تواند مناسب برای کودکان باشد:

عشقی، بهار، حاج میرزا محمود دولت‌آبادی [درست آن، میرزا یحیی دولت‌آبادی]، مهدیقلی هدایت، محمدتقی خان بهار [همان بهار] و نیما یوشیج اشعاری برای کودکان می‌سرودند. برای مثال شعر جوجه طلایی سروده نیما در زمره اشعار مناسب کودکان قرار گرفت. «(پیام کتابخانه؛ ش ۴۱، ص ۳۰)

سپس شعر ساده، زیبا و آشنای جوجه طلایی آورده شده است:

«من جوجه را گرفتم
او را بوسیده گفتم
جوجه جوجه طلایی
نوکت سرخ و حنایی
تخم خود را شکستی
چگونه بیرون جستی [؟]
گفتا جایم تنگ بود
دیوارش از سنگ بود
نه پنجره، نه در داشت
نه کس زمن خبر داشت
دیدم چنین جای تنگ
نشستن آورد تنگ
به خود دادم یک تکان
مثل رستم پهلوان
تخم خود را شکستم
زود به بیرون جستم.» (همان؛ ص ۳۰)

نخستین پرسشی که پس از خواندن جمله‌های

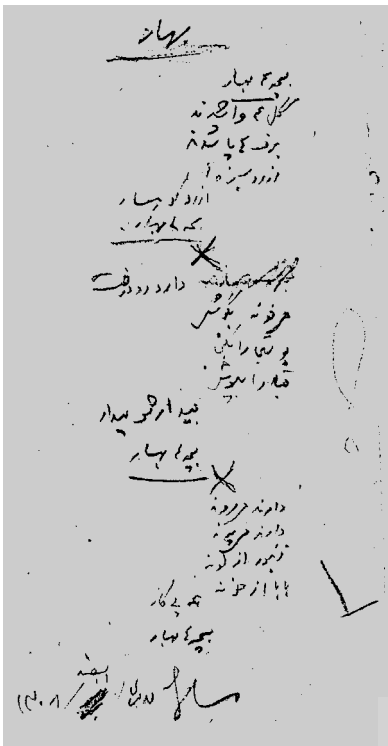
در چهل و یکمین شماره فصل نامه «پیام کتابخانه»، مقاله‌ای به «تهیه‌کنندگی دکتر فرشته سپهر» آمده است بام «نگاهی به آثار منثور و منظوم فارسی و جایگاه کودکان در آن‌ها»^۱. چکیده و ویژگی این متن گردآوری شده، همان ویژگی‌هایی است که مؤلفان اثر پژوهشی و بی‌مانند «تاریخ ادبیات کودکان ایران» بر شمرده‌اند؛ یعنی تکرار و بازنویسی ناقص سندها و دیدگاه‌های مبنا و نگاه شتابزده به چند متن دوره اسلامی و انگشت گذاشتن روی چند شاعر دوره مشروطیت.^۲ افزون بر این‌ها، اشتباه آشکاری نیز در بخشی از این نوشته تکرار و تأیید شده است. در پی، به بازشناسی و تحلیل این اشتباه پرداخته شده است.

نیما یوشیج و «جوجه طلایی»

تهیه کننده مقاله «نگاهی به آثار منثور و منظوم فارسی و جایگاه کودکان در آن‌ها»، در پاره‌ای از بخش پایانی نوشته‌اش، به شماری از سرایندگان و نویسندگان دوره مشروطیت که به گمان وی، «از سرتفنن چیزی هم برای کودکان می‌نوشتند» و می‌سرودند، اشاره دارد و از نیما یوشیج، به عنوان شاعر این دوره یاد کرده که او هم شعرهایی برای کودکان سروده است:

... «نویسندگان و سرایندگان این عصر [مشروطیت] به عنوان تفنن چیزی هم برای کودکان می‌نوشتند و شعرایی مانند ایرج میرزا،

دو نمونه از شعرهای کودکانه نیما یوشیج به خط خودش

«چو بی‌هنگام می‌خواند آن خروسک
گرفتش کدخدای ده، شبانه،
برون از خانه‌اش، در لانه‌ای کرد
که وقتی داشت از لانه نشانه.
در آن ویرانه می‌خواند او که ناگاه
در آمد روبه و بردش ز لانه...
چه بسیار از عقوبت‌های افزون
که گشتش لغزش خردی بهانه!»^۵

می‌خوانم آواز قفس...^۶
۲ - شعر دیگر نیما، با همان قید «برای
کودکان» «بهار» نام دارد؛ زمان و مکان سرایش
آن، اسفندماه ۱۳۰۸، در شهر لاهیجان است:

«بچه‌ها، بهار!
گل‌ها وا شدند
برف‌ها پا شدند
از رو سبزه‌ها
از رو کوهسار
بچه‌ها، بهار!
داره رو درخت

می‌خونه به گوش:

«پوستین را بکن،
قبا را بپوش...»
بیدار شو، بیدار
بچه‌ها، بهار!
دارند می‌روند
دارند می‌پرند
زنبور از لونه
بابا از خونه
همه بی‌کار،
بچه‌ها، بهار!»^۷

ناگفته نگذریم؛ سیروس طاهباز، در مقاله
«قدیمی‌ترین شعر برای کودکان [ایران]»،^۸ شعر
آواز قفس را «نخستین شعری که از نیما یوشیج در
زمینه کودکان در دست است»،^۹ می‌داند و پس از
ارائه این شعر می‌نویسد:

«در حاشیه دست نوشته این شعر که همراه دو
شعر دیگر برای کودکان، در ورقه‌ی بلندی
پاکنویس شده است، نیما این یادداشت را نوشته
است: «شعرهایی برای کودکان: مثل شعرهایی که
محمودخان ملک‌الشعرا [صبا] برای فرزندان فامیل
ساخته است.»^{۱۰} (تأکید از نگارنده)
در دو مرجع مورد استفاده که گرد آمده
کامل‌ترین شعرهای نیماست، به جز دو شعر آواز
قفس و بهار، شعر سومی برای کودکان چاپ نشده
است.

به این ترتیب، آشکار می‌شود که شعر جوجه
طلایی، سروده نیما یوشیج نبوده است.

سرچشمه این اشتباه کجاست؟

پسندیده است که پیش از پاسخ‌گویی به این پرسش که سراینده حقیقی شعر جوجه طلایی کیست؟ به بررسی و تحلیل این موضوع پرداخته شود که این اشتباه از کجا سرچشمه گرفته است. بی‌تردید، از کتاب‌هایی که فرشته سپهر، در تهیه نوشته «نگاهی به آثار...» از آن بهره برده، اما بدون رعایت اخلاق امانت‌داری،^{۱۱} نام آن مرجع را در فهرست منابع خود نیآورده، کتاب «ادبیات کودکان و نوجوانان؛ ویژگی‌ها و جنبه‌ها»، تألیف بنفشه حجازی است. (چاپ اول ۱۳۷۴)^{۱۲} زیرا نخستین بار از سوی مؤلف این کتاب است که به نادرستی، شعر جوجه طلایی، از سروده‌های نیما یوشیج خوانده شده است.

در بخش «د»، از فصل دوم این کتاب است، «مشروطیت و ادبیات کودکان»، مؤلف پس از ارائه شرح حال کوتاه همراه با نمونه‌ای از شعرهای ایرج‌میرزا، یحیی دولت‌آبادی، مهدی قلی‌هدایت و محمدتقی بهار، سه سطر هم به نیما پرداخته و نوشته است:

«نیما یوشیج (علی اسفندیاری) نیز از دیگر شاعران این دوره [مشروطه] است. شعری که از او آورده می‌شود، با سود جستن از مشترکات دنیای شعر و کودکان، توانسته است در زمره شعرهای مناسب کودکان قرار گیرد.» پس از این جمله‌ها، شعر جوجه طلایی آمده است.^{۱۳}

بنفشه حجازی، نه در پانویس، نه در بخش «ارجاعات فصل دوم» و نه در «فهرست منابع» کتابش، منبع و مأخذ این شعر را که مستندبودن این انتساب را نمایان سازد، نیآورده و متأسفانه،

در مجموعه شعرهای نیما یوشیج، فقط دو شعر با قید و تأکید «شعر برای کودکان»، به شرح زیر، وجود دارد:

۱ - «آواز قفس»، نام نخستین شعری است که نیما در مردادماه ۱۳۰۵، با قید «شعر برای کودکان» سروده:

«من مرغ خواننده‌ام
می‌خوانم من، نالندام
پرورده‌ی ابرو گلم
می‌خوانم من، من بلبلم
افتاده هرچند از هوش...
در عشقه‌های سیاه
یک شب که می‌تابید ماه
دستی به من زد دوست، من
از آن زمان، در هر دمن

شعر زیبا و پرآوازه جوجه طلایی، از سال ۱۳۲۹،
 به کتاب‌های فارسی اول دبستان راه یافته است و هم‌چون
 مثل‌های عامیانه و کودکانه و «دویدم و دویدم»، «اتل مثل توتوله»،
 سال‌های سال کودکان دبستانی آن را آموخته‌اند و در زبان
 شمار زیادی از خردسالان ایرانی، در بازی‌ها، جشن‌های خانوادگی و
 مهدهای کودک بوده و هست

از آن سو گذشت
 روی شاخه‌ی
 پنبه‌ای نشست
 یک کمی پنبه
 با نوکش برچید
 بال و پر گشود
 از آن جا پرید
 دختر صدا کرد:
 جوجو مرغکم

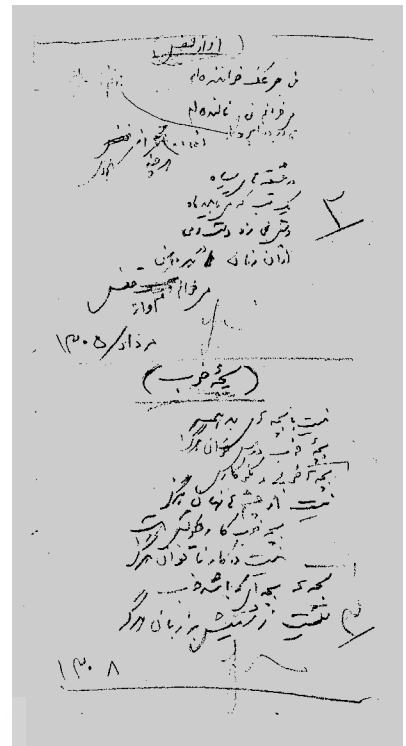
یکی از بنیان‌گذاران و پیش‌گامان ادبیات نوین
 کودکان ایران، میرزا جبار عسکرزاده (باغچه‌بان)
 است.^{۱۵} جبار باغچه‌بان، انسان سخت‌کوشی بود
 که در طی ۸۱ سال زندگی ارزشمند و پرثمرش
 (۱۲۶۴- چهارم آذر ۱۳۴۵)، به خردسالان و
 کودکان ایرانی عشق می‌ورزید و برای آموزش و
 ادبیات و خواندنی‌های ویژه آنان، گام‌های ارزنده و
 مانایی برداشت.

باغچه‌بان از نخستین کسانی است که در
 ایران، کودکانی با نام «باغچه اطفال»، در شهر
 تبریز بنیاد نهاد (۱۳۰۳ ش.) و از همان هنگام، نام
 خانوادگی‌اش را به «باغچه‌بان» تغییر داد. هم‌او
 نخستین مدرسه ویژه کر و لال‌ها را در شهر تهران
 پایه‌گذاری کرد (۱۳۱۲ ش.). او نخستین کسی
 است که پی‌گیرانه، برای خردسالان و کودکان
 ایران شعر سرود (۱۳۰۸) و نمایش‌نامه‌های منظوم
 «گرگ و چوپان» (۱۳۰۸)، «پیروترپ» (۱۳۱۰) و
 «خانم خزوک» (۱۳۱۱) را برای کودکان و
 خردسالان نوشت و برای آنان به روی صحنه
 برد.^{۱۶} شعر «زندگی کودکان»، از نخستین مجموعه
 شعر باغچه‌بان که با همین نام، خود او چاپ و
 منتشر کرد، انتخاب شده است:

«جوجه زرین بزم
 جیکی جیکی، جیکی جیک

اندکی بایست
 نازی ملکم
 این پنبه را تو
 چه لازم داری؟
 مگر می‌خواهی
 پنبه بکاری؟
 گفتا: می‌برم
 به آشیانه
 تا درست کنم
 با آن یک لانه
 تخم‌گذارم
 بچه بار آدم
 در دنیا من هم
 آرزوم دارم
 این را مرغک گفت

جوجه زرین بزم
 جیکی جیکی، جیکی جیک
 قدم نهادم الان
 من آمدم در جهان
 نه شیر دارم، نه پستان
 جیکی جیکی، جیکی جیک
 به هر طرف می‌دوم
 دانه پیدا می‌کنم
 برداشته می‌خورم
 جیکی جیکی، جیکی جیک^{۱۷}
 به سروده دیگری از باغچه‌بان توجه کنید:
 «دختر دهقان
 این دو سه روزه
 می‌چینه پنبه
 از سر غوزه
 دید مرغکی

مبنای نادرستی را در بررسی پیشینه ادبیات
 کودکان ایران پدید آورده است.

به بیان دیگر، رعایت نکردن یکی از
 اصل‌های اولیه بازیابی و گردآوری اطلاعات و
 داده‌های درست پژوهشی، از سوی مؤلف کتاب
 «ادبیات کودکان... ویژگی‌ها و جنبه‌ها»، یعنی
 متکی بودن به داده‌ها و «منابع دست دوم»، به
 جای مراجعه و مطالعه «منابع دست اول»^{۱۸}،
 هم‌چنین آسان‌گیری کار پژوهشی، سبب راه‌یابی
 این اشتباه شده است.

از سوی دیگر، تهیه‌کننده نوشته «نگاهی به
 آثار...»، افزون بر رعایت نکردن همان اصل
 ابتدایی پژوهش و نیز نام نبردن از منبع و مأخذ
 دست دوم مورد استفاده‌اش در فهرست منابع، فقط
 با رونویسی و بازنویسی آن، همان اشتباه و
 نادرستی را در نوشته‌اش تأیید و تکرار کرده و رواج
 داده است.

جبار باغچه‌بان و «جوجه طلایی»

شعر زیبا و پرآوازه جوجه طلایی، از سال
 ۱۳۲۹، به کتاب‌های فارسی اول دبستان راه یافته
 است و هم‌چون مثل‌های عامیانه و کودکانه و
 «دویدم و دویدم»، «اتل مثل توتوله»، سال‌های
 سال کودکان دبستانی آن را آموخته‌اند و در زبان
 شمار زیادی از خردسالان ایرانی، در بازی‌ها،
 جشن‌های خانوادگی و مهدهای کودک بوده و
 هست.

این شعر ساده و کودک‌پسند که نخستین بار
 در سال ۱۳۲۲، در کتاب «اول ابتدایی» و سپس در
 سال ۱۳۲۷، در کتاب «الفبا» چاپ شده، سروده

شگفت آن که در میان شعرهای گزینۀ شده، شعر جوجه طلایی باغچه بان، به عنوان یکی از سروده های عباس یمینی شریف که در «کتاب فارسی اول ابتدایی - سال ۱۳۲۹» به چاپ رسیده، آورده شده است!

از آن جا پرید
دختر دهقان
یک آهی کشید
گفتا: این مرغ هم
مانند من است
دلخواه او چون
دلخواه من است
می چینم پنبه
می برم خانه
تا درست کنم
با آن یک لانه
زحمت می کشم
پنبه می کارم
در دنیا من هم
آرزو دارم.»^{۱۸}

عباس یمینی شریف و «جوجه طلایی»

هنگام جست و جو در پاره های از کتاب ها و نشریه ها، برای اطمینان یافتن از سراینده واقعی شعر جوجه طلایی، به مقاله ای از جعفر ربانی برخوردیم با نام «نغمه سرای کودک (عباس یمینی شریف)». این مقاله در شماره ۲۷ ماهنامه رشد آموزش ابتدایی آمده است.^{۱۹}

نویسنده در نوشته اش، به معرفی و بررسی زندگی و کارنامه ادبی یمینی شریف، برای کودکان و خردسالان پرداخته و در بخش پایانی آن، «گزیده ای از شعرهای او را که در طی نزدیک به ۵۵ سال، در کتاب های فارسی ابتدایی آمده است» (همان؛ ص ۶۸)، انتخاب و بازنویسی کرده است. شگفت آن که در میان شعرهای گزینۀ شده، شعر جوجه طلایی باغچه بان، به عنوان یکی از سروده های عباس یمینی شریف که در «کتاب فارسی اول ابتدایی - سال ۱۳۲۹» به چاپ رسیده، آورده شده است! (همان؛ ص ۶۹).

آن چه ارائه شد، نمایانگر گوشه کوچکی است از واقعیتی تلخ و بزرگ. با آن که بیش از شش، هفت دهه از انتشار

نخست آثار پیش گامان ادبیات و خواندنی های نوین کودکان ایران، هم چون جبار باغچه بان، علی نقی وزیر، فضل الله صبحی مهندی، عباس یمینی شریف و... گذشته است؛ اما تاکنون مجموعه آثار آنان برای کودکان و خردسالان که جزو اسناد تاریخی و پژوهشی این قلمرو محسوب می شود، به وسیله وارثان آنان و یا افراد کارشناس و دلسوز دیگر، به شیوه ای علمی گردآوری و نشر نیافته است، تا افزون بر پدید آمدن مرجع ها و منبع هایی معتبر برای دست اندرکاران و پژوهندگان قلمرو ادبیات و هنر کودکان ایران، از تشتت و راه یابی اشتباه یا اشتباه های آشکار، جلوگیری شود.

* * *

اگر این اصل و مبنا را بپذیریم و باور داشته باشیم که «خاستگاه ادبیات کودکان ایران، تاریخ آن است. [و] تمام بخش های ادبیات کودکان برای شناسایی و بازیابی خود، نیاز دارد که پیوسته با ریشه های خود در پیوند باشد.»^{۲۰} اهمیت و مسئولیت تاریخ نگاری درست و راه نیافتن نادرستی های آشکار در کار پژوهش تاریخ ادبیات کودکان ایران را بهتر و بیشتر در می یابیم.

پانویس

۱. فصل نامه پیام کتابخانه؛ سال یازدهم، شماره ۲، تابستان ۱۳۸۰ [انتشار: بهار ۱۳۸۱]، ص ۲۶ تا ۳۱.
۲. محمدی، محمد هادی و زهره قایینی: تاریخ ادبیات کودکان ایران، جلد نخست، تهران: چیستا، ۱۳۸۰. مؤلفین فرهیخته، درباره پیشینه و ویژگی های انجام شده درباره تاریخ ادبیات کودکان ایران می نویسند:

«در سیمای ملی، پیشینه پژوهش ادبیات کودکان ایران از چند مقاله و یا یادداشت پراکنده در روزنامه ها، مجله ها یا کتاب های درسی برای دانشسراهای تربیت معلم دانشگاه ها فراتر نمی رود. ویژگی تمام این جستارها، تکرار سندها و دیدگاه های مبناست که کم و بیش بار دیگر در متن ها یا سخنان دیگران نیز آمده است. نگاه شتابزده به چند متن دوره اسلامی، انگشت

گذاشتن روی چند شاعر دوره مشروطیت و [...]، چکیده این جستارهاست.» پیشگفتار، صفحه دو.
۳. مشخصه های کتاب شناختی این دو مجموعه، چنین است:

یوشیج؛ نیما: مجموعه کامل اشعار نیما یوشیج، فارسی و طبری، گردآوری، نسخه برداری و تدوین سیروس طاهباز؛ تهران: نگاه، چاپ دوم ۱۳۷۴. (منبع ط) نیما یوشیج: مجموعه شعرهای نو، غزل، قصیده، قطعه، با نظارت شراگیم یوشیج؛ تهران: اشاره، چاپ اول ۱۳۷۶، (منبع ش)

۴. بز ملاحسن: (ط) ص ۶۹ و ۷۰ / (ش) ص ۲۶۱ تا ۲۶۳ کبک: (ط) ص ۱۵۳ / (ش) ص ۲۷۲ خروس و بوقلمون: (ط) ص ۱۵۳ / (ش) ص ۲۷۲ و ۲۷۳ روباه و خروس: (ط) ص ۸۴ و ۸۵ / (ش) ص ۲۶۳ و ۲۶۴ کچی: (ط) ص ۱۴۸ / (ش) ص ۲۶۹ خریط: (ط) ص ۱۵۰ و ۱۵۱ / (ش) ص ۵۶۱.

این حکایت منظوم، در فاصله زمانی ۱۳۰۲ تا ۱۳۰۸ سروده شده است.

براساس حکایت کچی نیما، کتابی با مشخصه های کتاب شناختی زیر برای کودکان، بازنویسی شده است: یوشیج؛ نیما: عقاب و پل، بازنویسی: محمدرضا افشاری، نقاش: محمدحسین تهرانی. تهران: کورش، ۸ ص. چاپ یازدهم، مرداد ۱۳۷۸. (نقل از: کتاب ماه کودک و نوجوان؛ ش ۲۳، ص ۵۱، مدخل ۲۳۱).

۵. عقوبت: (ط) ص ۱۵۴ / (ش) ص ۵۶۱ و ۵۶۲.

۶. جنتی عطایی؛ ابوالقاسم: نیما یوشیج، زندگانی و آثار او [عنوان روی جلد: مجموعه اشعار نیما یوشیج]، تهران: صفی علیشاه، چاپ دوم اسفندماه ۱۳۴۶، ص ۱۷۴. و (ط) ص ۱۱۹ / (ش) ص ۵۲۳.

در کتاب جنتی عطایی، سه تفاوت در ثبت این شعر وجود دارد: سه واژه «هوش»، «دمن» و «می خوانم»، به ترتیب «هوس»، «دهن» و «من خوانم» آمده است. در مقاله «قدیمی ترین شعر برای کودکان [ایران]»، سیروس طاهباز این شعر را به همین شکل آورده است. ر. ک. پانویس ۸.

۷. بهار: (ط) ص ۱۵۴ و ۱۵۵ / (ش) ص ۵۶۲ و ۵۶۳. جنتی عطایی: ص ۱۷۴.

۸. طاهباز؛ سیروس: قدیمی ترین شعر برای

اگر این اصل و مبنا را بپذیریم و باور داشته باشیم که
 «خاستگاه ادبیات کودکان ایران، تاریخ آن است»
 [و] تمام بخش‌های ادبیات کودکان برای شناسایی و بازیابی خود،
 نیاز دارد که پیوسته با ریشه‌های خود در پیوند باشد».
 ۲۱ اهمیت و مسئولیت تاریخ‌نگاری درست و راه نیافتن
 نادرستی‌های آشکار در کار پژوهش تاریخ ادبیات کودکان ایران را
 بهتر و بیشتر در می‌یابیم

منابع و مراجع

- کودکان [ایران]، فصل‌نامه کانون، دوره دوم، ش ۳-۴، اسفند ۲۵۳۶، ص ۴۳ تا ۵۶. یا طاهباز؛ سیروس: قدیمی‌ترین شعر برای کودکان [ایران]، هفته‌نامه کتاب جمعه، سال اول، ش ۲۳، ۲۷ دی ۱۳۵۸، ص ۱۰۴ تا ۱۱۵.
- ۹ و ۱۰. فصل‌نامه کانون، ص ۴۳ / کتاب جمعه، ص ۱۱۰ و ۱۱۱.
۱۱. پل دی لیدی، در بخش «استانداردهای اخلاقی در پژوهش» از فصل پنجم کتابش، به نقل از «دستورالعمل‌های اخلاقی متعلق به انجمن جامعه‌شناسان آمریکایی» می‌نویسد:
- ... «هر قسمت از متن که تعلق به فرد دیگری دارد، نیازمند تصریح (ذکر نمودن مأخذ) و قدردانی است، در غیر این صورت، دزدی ادبی و سرقت مدارک محسوب می‌شود. مأخذنویسی، تمام مطالب متعلق به دیگران الزامی است.
- برداشتن افکار، عقاید یا کلمات دیگران - حتی اگر تفسیر یا تأویل عقاید اقتباسی و از زبان شما باشد - بدون تصریح نمودن مأخذ آن غیراخلاقی است. افراد درست و امین در قدردانی و تصدیق کارهای دیگران تردید به خود راه نمی‌دهند.» ص ۱۸۶. ر.ک: لیدی؛ پل دی: تحقیق کاربردی «برنامه‌ریزی و طراحی»، ترجمه: علی یاران، تهران: مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی، چاپ اول زمستان ۱۳۸۰، ص ۱۸۴ تا ۱۸۶.
۱۲. حجازی (فراهانی)؛ بنفشه: ادبیات کودکان و نوجوانان؛ ویژگی‌ها و جنبه‌ها، تهران: روشنگران و مطالعات زنان. چاپ اول زمستان ۱۳۷۴. چاپ پنجم (ویرایش جدید)؛ پاییز ۱۳۸۱.
۱۳. همان؛ چاپ اول ص ۴۳؛ چاپ پنجم (ویرایش جدید) ص ۳۶.
۱۴. «منابع دست اول عبارتند از اصل اثر، نوشته، سند، رخداد یا فیلمی که محقق آن را به طور مستقیم مطالعه کند، به عنوان شاهد عینی ملاحظه نماید و یا آزمایش و تجربه‌ای که شخص پژوهشگر آن را انجام داده باشد». طوسی؛ بهرام: راهنمای پژوهش و اصول علمی مقاله‌نویسی، مشهد: ترانه، چاپ اول ۱۳۷۳، ص ۴۲.
۱۵. این شعر در کتاب اول ابتدایی، چاپ خودکار ایران «بینا» ۱۳۲۲، ص ۷۲ با نام «جوجه» آمده است و نیز: باغچه‌بان؛ جبار: الفبا، تهران: علی‌اکبر علمی [؟]، چاپ اول ۱۳۲۷، «درس ۵۱».
۱۶. درباره زندگی و کوشش‌های باغچه‌بان، مطالعه کتاب و مقاله زیر مفید است:
- احیایی؛ محمود: مقاله جبار باغچه‌بان و کودکان، ماهنامه آرمان، ش ۱۸، دی ماه ۱۳۶۹، ص ۵۸ تا ۶۰.
- تفرشی؛ مجید: مقاله جبار باغچه‌بان؛ تصویری از تلاش انسان برای غلبه بر ناتوانی‌ها، روزنامه اطلاعات، ش ۱۶ آذر ۱۳۶۵، ص ۶.
- باغچه‌بان؛ جبار: زندگی نامه جبار باغچه‌بان؛ بنیان‌گذار آموزش ناشنویان، تهران: سپهر، چاپ اول ۱۳۵۶.
- مقاله مردی که کودکان و خاموشان را دوست می‌داشت، ماهنامه سخن، سال ۱۶، ش ۱۱، دی‌ماه ۱۳۴۵، ص ۱۱۷۴ تا ۱۱۷۶.
۱۷. باغچه‌بان؛ جبار: زندگی کودکان، شیراز: مؤلف، چاپ اول شهریور ۱۳۰۸، بدون شماره صفحه.
۱۸. این شعر در ماهنامه سپیده فردا، سال پنجم، ش ۹-۱۰، شهریور ۱۳۳۶ (ویژه‌نامه ادبیات کودکان و نوجوانان)، ص ۱۱۶ تا ۱۱۸ و هم‌چنین: استعلامی؛ محمد: بررسی ادبیات امروز؛ دفتر نخست: دیپاچه، تهران: دز، چاپ اول ۱۳۵۱، ص ۱۷۸ و ۱۷۹، با نام «دختر دهقان» آمده، اما در کتاب «من هم در دنیا آرزو دارم»، مجموعه شعر باغچه‌بان، چاپ اول، ۱۳۴۵، به همین نام آورده شده است.
۱۹. رشد آموزش ابتدایی، شماره ۲۷، سال چهارم، مهرماه ۱۳۷۹، ص ۶۶ تا ۷۲.
۲۰. مثلاً در «فرهنگ شاعران کودک و نوجوان در ایران قبل از بعد از انقلاب»، تهیه شده به وسیله حسین حداد و با همکاری مریم حدیدی و علی‌اکبر صلواتیان، مشخصه‌های کتاب‌شناختی، آثار باغچه‌بان، به شکلی ناقص و با کمبودهای فراوان، چنین آمده:
- «باغچه‌بان، جبار: (متولد ۱۲۶۴) نام اصلی وی میرزا جبار عسگرزاده است. باغچه‌بان در سن ۸۱ سالگی چشم از جهان فرو بست. من هم در دنیا آرزو دارم (ابی‌نار / بی‌تا) شب به سر رسید (شرکت همگام باکودکان و نوجوانان، ۱۳۷۳)». «کیوت من، کیوت من (شرکت همگام باکودکان و نوجوانان، ۱۳۷۳)».
- ر.ک: فصل‌نامه پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، شماره ۱، سال ۱، تابستان ۱۳۷۴، ص ۹۳.
۲۱. تاریخ ادبیات کودکان ایران؛ جلد نخست، پیش‌گفتار، صفحه یک.
۱. با سپاس از «بنیاد پژوهشی تاریخ ادبیات کودکان ایران».
- افزون بر منابع یاد شده در پانویس، به این منابع نیز مراجعه شده:
۱. احیایی، محمود: مقاله جبار باغچه‌بان و کودکان، ماهنامه آرمان ش ۱۸، دی ماه ۱۳۶۹، ص ۵۸ تا ۶۰.
۲. ایمن (آهی)؛ لیلی و... [و دیگران]: گذری در ادبیات کودکان، تهران: شورای کتاب کودک، چاپ سوم ۲۵۳۵.
۳. تفرشی؛ مجید: مقاله جبار باغچه‌بان؛ تصویری از تلاش انسان برای غلبه بر ناتوانی‌ها، روزنامه اطلاعات، ش ۱۶ آذر ۱۳۶۵، ص ۶.
۴. سرامی؛ قدمعلی: پنج مقاله درباره‌ی ادبیات کودک، تهران: ترفند، چاپ اول ۱۳۸۰.
۵. طاهباز؛ سیروس: مقاله جست‌وجوی سیمای کودک در ادبیات سنتی ایران، فصل‌نامه پویا، ش ۲، تابستان و پاییز ۱۳۶۸، ص ۴ تا ۲۵.
۶. علی‌پور؛ منوچهر: پژوهشی در شعر کودک، تهران: تیرگه، چاپ اول، ۱۳۷۹.
۷. علی‌پور؛ منوچهر: نقد و بررسی شعر کودک، تهران: تیرگان، چاپ اول ۱۳۷۹. (این کتاب در سال ۱۳۷۸ از سوی ناشری دیگر با این مشخصه‌ها چاپ شده: در ترازوی آینه‌گون (جستارهایی در اشعار چند شاعر کودک)، تهران: فردوس).
۸. فرهنگ‌نامه کودکان و نوجوانان، جلد دوم، تهران: شرکت تهیه و نشر فرهنگ‌نامه، چاپ اول ۱۳۷۳.
- مقاله: ادبیات کودکان و نوجوانان در ایران.
۹. کیانوش؛ محمود: شعر کودک در ایران؛ نقد و بررسی، تهران: آگاه، چاپ دوم ۲۵۳۵.
۱۰. مردی که کودکان و خاموشان را دوست می‌داشت، ماهنامه سخن، سال ۱۶، ش ۱۱، دی‌ماه، ۱۳۴۵، ص ۱۱۷۴ تا ۱۱۷۶.
۱۱. یمینی شریف؛ عباس: گل‌های گویا (شعرهای کودکان)، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول ۱۳۵۰.
۱۲. یمینی شریف؛ عباس: نیم قرن در باغ شعر کودکان: گزینته‌ای از اشعار عباس یمینی شریف، تهران: آتلیه، چاپ اول [۱۳۶۶].